

ОБРАЗОТВОРЧЕ ТА НАРОДНЕ МИСТЕЦТВО, ЕТНОГРАФІЯ, ФОЛЬКЛОР КРАЮ

Віра СТЕПАНЮК

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ТОПОНІМІКА ПРИСНОВОДДЯ ЩОДО СИНЬОВОДСЬКОЇ БИТВИ

Одним із найцінніших надбань національної культури кожного народу є фольклор. Як явище складне і синтетичне, він «увібрав у себе елементи різних видів духовної культури» [3; 6]. Саме тому народна творчість – предмет уваги не лише фольклористів, етнографів, мовознавців, а й істориків. Адже народна пам'ять – явище унікальне. Спогади про події багатовікової давнини старанно зберігаються в суспільному середовищі та передаються з покоління в покоління.

І сьогодні, досліджуючи усну народну творчість, ми знаходимо згадки про давно минулі історичні події, що стає переконливим аргументом на користь реального існування тієї ж події, людини, явища тощо. Не є тут винятком й історична Синьоводська битва.

У Хмільницькому районі, де, не сумніваюсь, відбулася ця битва, до цього часу існує легенда про татарський скарб, захований у водах річки Сниводи при панічному відступі золотоординців. «Татари, що володіли селом, яке було на місці нинішніх Воронівців, у воду річки кинули зарані підготовлений дубовий стовп зі схованими у ньому золотими монетами, коштовностями та прикрасами, аби після повернення дістати його. Чимало століть сплило з того часу. Багато разів були спроби відшукати отого «золотого стовпа» [4]. Однак, чи увінчалися вони успіхом – невідомо.

Із розповідей старожилів села Воронівець дізнаємося, що після 1917 року берегами Сниводи, де нині урочище Труші, нищпорили невідомі люди у пошуках легендарних скарбів [6, с. 133]. Вони навіть дещо змінили русло річки в цьому місці.

Ще один переказ оповідає нам про поспішний відступ ординців під час битви. Якийсь-то татарський військовий чин, аби врятуватися від навальних стрімких переслідувань русько-литовського війська, не вагаючись, скинув свої обладунки, а також золоті шолом та меч у криницю, яку місцеві жителі з давніх давен називають Терновою. Інший татарин, розказують старожили, втопив обладунки й награбоване добро у Вишневій криниці, що на березі Сниводи. Переодягнувшись в одяг простого татарина, відступив укупі з іншими.

Протягом дуже великого відтинку часу люди прагнули відшукати ці оповиті легендою обладунки. З плином часу замулилася й опинилася в руслі ріки Вишнева криниця, зникла назавжди. А от Тернова – існує й дотепер. Вода в ній прибуває надзвичайно потужно, бо живлять її чимало підземних джерел, тому вичерпати її практично неможливо. З цієї причини ще й досі заповітний скарб перебуває десь на її дні.

Крім згаданих, оповитих казковістю переказів, на території Присноводдя до цих пір побутують й інші фольклорні жанри: прислів'я та приказки. Так, в с. Пагурцях не раз доводилось чути прислів'я: *чого увірвався, як татарин з Чорного шляху?* Приказки: *добрий, як татарин; іди на Чорний шлях; буде тобі, як на Чорному шляху* тощо.

Ці фольклорні жанри, без сумніву, зафіксували в колективній народній свідомості ставлення до тогочасних історичних реалій. Завдання науковців – зібрати й систематизувати цей безцінний скарб, зберігши таким чином для нащадків.

Хмільницька земля багата й на топоніми, виникнення яких краєзнавці пов'язують із другою половиною чотирнадцятого століття та наступним періодом відродження земель після вікопомної битви.

Почнемо зі сумнозвісного Чорного шляху. За науковим визначенням – це розгалужена система численних доріг, які використовували татари для нападів на Україну [8, с. 111]. Починався він з Перекопського перешийка і пролягав через запорозькі степи на північ.

У верхів'ях річок Інгульця і Тясмину він розгалужувався. Під Липовцем південна і північна частина гілки з'єднувалися. Далі Чорний шлях пролягав на захід у напрямку Хмільника, Тернополя, Львова. «Є дані, що Хмільник міг бути своєрідним «перевалочним пунктом» на цій давній дорозі» [5, с. 306].

Орда не могла існувати без ясиру, іншої військової здобичі. Саме заради цього цим битим шляхом проникали татари на багаті Подільські землі упродовж кількох віків. Як зазначає науковець Сергій Гальчак, «...лагідний клімат, родючі землі Поділля сприяли не лише задоволенню матеріальних потреб місцевого населення, підвищенню їхнього благополуччя, але й були причиною численних бід та трагедій – край завжди являв собою ласий шматок для ворогів» [1, с. 346].

Бозна скільки зв'язаних сирицею невольницьких рук, репаних до крові стомлених ніг невільників, молитовних слізних прохань бачив та чув оцей, нині мертвий, забутий людьми Шлях.

На території сучасних сіл Хмільницького та сусіднього Калинівського районів є урочища, які носять назви – Могила або Могили. Про одне з них згадував дослідник Поділля Євтим Сіцинський у «Подольских епархіальних відомостях». Це урочище знаходиться поблизу села Воронівці. Такі ж, майже знищені часом та людською діяльністю насипи, збереглися побіля сіл Пагурці, Зозулинці, Петриківці та інших.

Про топонім з аналогічною назвою пише краєзнавець із села Павлівка Калинівського району Анатолій Годзик: «За кілька сот метрів від Чорного шляху... височить Велика Могила – так її споконвіку називають люди. Років 60 тому мій прадід Павло розповідав, що там поховані воїни, які загинули у битві з татарами. Історія [крім Синьоводської] не знає інших великих битв у цих краях ні до, ні після» [2, с. 77].

Дослідник топонімів Хмільницької землі Микола Дорош пов'язує виникнення назв деяких населених пунктів саме з перебуванням тут литовців і татар. Зокрема, назву села Лип'ятин він пов'язує з липанами, які йшли на сторожову службу до литовського князя. Той селив їх на прикордонних із татарами землях. Краєзнавець твердить, що поселення бере свій початок із 1362 року.

Тепер про Уланів. «Град Синя Вода був знищений повністю, перетворився на пустиню. Себто непридатне для проживання місце, «pustinia Ulanov», – писали в документах, складених після битви. – «Ольгерд, а пізніше й Вітовт, дозволили тут проживати потомкам татарських ханів – уланам. Із плином часу закріпилася за поселенням назва «Уланів» [7, с. 71].

Із періодом панування татар на Поділлі пов'язують дослідники і топонім Татарський шлях. Він неодноразово згадується у подільських люстраціях XVI століття. На території нашого краю проходив із Брацлава на Вінницю, а далі через Хмільник – Уланів – Бердичів. Просуваючись цим шляхом, татари завдавали значних руйнувань поселенням і шкоди місцевим мешканцям...

Легенди, перекази, топоніми – це закарбована у віках народна пам'ять. Це – ключ до розв'язання складних питань, пов'язаних із недослідженими сторінками нашої історії. Це також важливі аргументи, свідчення того, що історична Синьоводська битва відбулася саме на берегах Сниводи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальчак С. Д. Поділля: природа, людина – еволюція, історичний розвиток / С. Д. Гальчак. – Кам'янець-Подільський, 2006.

2. *Годзик А.* Від іґа до іґа, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви / А. Годзик // Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сливоди? / Упор. С. Д. Гальчак. – Вінниця, 2010.
3. *Грицай М. С.* Українська народно-поетична творчість / М. С. Грицай. – К., 1983.
4. *Дорош М. Н.* Ще раз про битву на Синій Воді // Українське Куликове поле... / М. Н. Дорош. – Вінниця, 2010.
5. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли / М. Н. Дорош. – Вінниця, 2009.
6. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року, або таємниця річки Сливоди / М. Н. Дорош. – Вінниця, 2011.
7. *Дорош М. Н.* Витоки / М. Н. Дорош. – Вінниця, 2011.
8. *Маринич В. М.* Історія рідного краю. Хмельницький район / В. М. Маринич. – Вінниця, 2009.
9. *Мельник П.* На Синюсі чи таки на Сливоді? // Українське Куликове поле... / П. Мельник. – Вінниця, 2010.

Тетяна ПІРУС

ТРАДИЦІЙНІ ПОДІЛЬСЬКІ ПИСАНКИ У ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ РАЙОНІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Перші дослідження української писанки і, зокрема подільської, припадають на кінець XIX століття.

У 1899 р. в результаті довгої та кропіткої роботи Сергій Кульжинський видав альбом «Описание коллекции народных писанок», створений на основі збірки приватного музею Катерини Скаржинської. Альбом складався із вступної частини, власне каталогу та ілюстративної частини, що налічувала 33 кольорові та 12 чорно-білих таблиць. Загальна кількість представлених у ньому писанок становила 2219 зразків. Найбільша кількість писанок, що була зібрана в музеї К. Скаржинської і пізніше опублікована в праці «Описание коллекции народных писанок», надійшла з Подільської губернії – 770 зразків, а саме з повітів: Брацлавського – 526; Вінницького – 7; Кам'янецького – 154; Проскурівського, Ушицького – 34; Ольгопільського – 3; Ямпільського – 4; невідомих – 42 [1, с. 14].

На початку 90-х років XX ст. до Вінницького обласного краєзнавчого музею було передано ксерокопію та відеозапис унікальної збірки писанок, зафіксованої на початку XX ст. у селі Попелюхи (нині Яворів) Піщанського району. Малюнки зроблено Геленою Бжозовською з роду Грохольських. Оригінал згорів у Варшаві у 1944 році, копію збірки зробила у 1923 р. внучка авторки Анна-Равіта Островська, збірка знаходиться у приватній колекції в Польщі [2, с. 337 – 356].

У науково-популярному виданні львів'янки Віри Манько «Українська народна писанка» подано писанкові взори, зокрема Хмельниччини і Вінниччини, які розташовані на 9 кольорових таблицях [3, табл. 23 – 31].

У 2013 році вийшов альбом вінницької художниці та писанкарки Марини Верхової «Писанки Поділля», у якому автором відтворено зразки подільських писанок, збережених у різних мистецьких колекціях як в Україні, так і за її межами: колекція писанок із збірки К. Скаржинської (кін. XIX – поч. XX ст.); колекція писанок Гелени Беліна-Бжозовської (поч. XX ст.); колекція писанок з околиць Кам'янця (кін. XIX – поч. XX ст.); колекція писанок Ольгопільського та Брацлавського повітів (кін. XIX – поч. XX ст.); Київська колекція писанок (поч. XX ст.); колекція писанок з альбому Зенона Еліїва «Двадцять кіп писанок»; колекція писанок з Вінницького обласного художнього музею; колекція писанок етнографічного музею «Світлиця» м. Бар; колекція сучасних подільських писанок [1].

У названих виданнях подані зразки писанок із різних районів Вінниччини. Однак, у жодному з них не зазначено зразків писанок із населених пунктів Хмельницького району Вінницької області. Зауважимо, що є невелика кількість зразків писанок, місце виявлення і